

lahko zrcalilo v javnem življenju, povezanem zlasti z negovanjem zgodovinskega spomina, v šolskih programih in drugje?

Branko Marušič

Stefano Lusa, *La dissoluzione del potere : Il partito comunista sloveno e la democratizzazione della repubblica.* Kappa Vu, Udine 2007, 363 strani

---

Stefano Lusa je zaposlen kot novinar italijanskega programa Radia Koper - Capodistria. Diplomiral je v Trstu, doktoriral pa na Univerzi v Torinu. Je avtor knjige *Italija - Slovenija 1990-1994*, ki je izšla leta 2001, in več razprav o slovensko-italijanskih odnosih in procesu demokratizacije v Sloveniji. Raziskavo, plod katere je ta knjiga, je financirala Fondacija Franche in Diega de Castra.

V pričajoči študiji *Razkroj oblasti : Zveza komunistov Slovenije in demokratizacija republike*, pri kateri moramo upoštevati, da je pisana v italijanščini in zato avtor nekatera dogajanja razlaga širše, da so lahko razumljiva italijanskemu bralcu, je prikazano delovanje Zveze komunistov Slovenije v osemdesetih letih preteklega stoletja, torej v času demokratizacije slovenske družbe, njene transformacije v večstrankarsko družbo in zlasti proti koncu desetletja njenega odhajanja in končno odhoda iz Jugoslavije. Del tega procesa je bila tudi demokratizacija monopolne stranke, ki jo je nato pripeljala do tega, kot je dejal njen tedanji predsednik Milan Kučan na zadnjem kongresu ZKS decembra 1989, da je bila edina partija na oblasti, ki je brez pritiskov demonstracij in nezadovoljstva ljudi stopila na pot pluralizma in napovedala večstrankarske volitve.

Avtor se sprašuje, v čem so se je slovenski komunisti razlikovali od drugih v Jugoslaviji, in ugotovi, da je bila to predvsem navezanost na "nacionalne vrednote", kar pomeni skrb za to, da bodo interesi republike - slovenske države in slovenskega naroda ohranjeni. Seveda njihovo ravnanje ni bilo vedno linearno, so pa ves čas ohranjali linijo odpora do centralizacije in ustvaritve "jugoslovanskega naroda". Ob tem postavi zanimivo ugotovitev, da se slovenski komunisti, ki so delovali v Beogradu, v svojem delovanju niso bistveno razlikovali od tistih iz Slovenske ljudske stranke pred drugo vojno, da so iskali kompromise, poskušali pridobiti koristi in, ko so bili prisiljeni, so popustili pred pritiski drugih.

Slovenci so med letoma 1945 in 1980 v Jugoslaviji dobili pravice, ki jih prej nikoli niso imeli, vključno z vrsto državnih atributov, kot so zastava, parlament in tudi predsednik. Potem ko je ustava iz leta 1974 postavila republike v središče ureditve jugoslovanske države, se je po avtorjevem mnenju federacija spremenila v okroglo mizo, za katero je bilo treba soočiti različne interese in pri kateri ni nihče mogel prevladati. Hkrati pa se je utopični projekt samoupravljanja, ki naj bi tudi gospodarstvo organiziral na drugačnih osnovah, soočil s težkim finančnim položajem, ki je državo pahnil v hudo krizo. Kardeljevo samoupravljanje so resno jemali le Slovenci, ker so se zavedali, da jim sistem daje avtonomijo, ki je prej niso imeli.

Prvo poglavje se začne s Titovo smrtjo in opisovanjem žalovanja, ki je bilo v veliki meri pristno in ki ga simbolizira prisega: "Druže Tito, mi ti se kunemo, da s tvoga puta ne skrenemo". To je bil čas neposredno po 6. vrhu neuvrščenih leta 1979 na Kubi, po katerem se je prek Fidela Castra povečal sovjetski vpliv nanje. Je pa tudi čas, ko se je začela kazati ekonomska kriza in od leta 1980 je bila glavna beseda v Jugoslaviji stabilizacija. Hkrati pa so med 108 pogodbami, ki so jih leta 1980 sklenila slovenska podjetja, kar 87 sklenili z Zahodom in se tako vračali na pot, ki jo je začrtal Stane Kavčič konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let.

Ta leta je zaznamovalo tudi množično vključevanje v članstvo ZKS, v kateri je bilo leta 1974 70.000 članov, leta 1983, ko članstvo doseže maksimum, pa 126.737. Del vključitev lahko pripišemo čustvenemu valu, ki je ljudi zajel po Titovi smrti. Hkrati pa so morali stari člani spoznati, da se stvari spreminjajo. Ko so odšli "očetje domovine", kot zapiše Lusa, katerih volje si nihče ni upal postaviti pod vprašaj, so pisana pravila, ki jih prej ni bilo problem spremeniti, če so menili, da je to politična potreba, postala pomembna. Zakoni, ki so bili večkrat napisani nejasno, so bili tudi dobra podlaga za avtonomijo, ki si jo je Slovenija zagotovila v federaciji. Po drugi strani pa so se jih morali, če so to zahtevali od federacije, seveda držati tudi sami.

V Sloveniji se je vse bolj krepilo prepričanje, da je molzna krava za ostale dele federacije. Nezadovoljstvo se je odrazilo tudi v časopisju, ki je začelo pisati o stvareh, o katerih nekaj let prej ne bi mogli niti misliti. Na slovensko javno mnenje so vplivali zahodni mediji, saj so državljani lahko spremljali italijansko ali avstrijsko televizijo in radio in zlahka potovali v tujino, kjer so lahko videli, kako se tam živi. Širil se je prostor kulture, tako z Novo revijo, knjigami, filmi, ki so postavljali pod vprašaj ortodoksnost revolucije in odpirali nekatere tabu teme, ki so privedle do razprave o režimu in njegovih temeljih. Poleg "meščanske" opozicije se je širil tudi levi val s Tribuno, Mladino, Radiom Študent. Nastajala so alternativna gibanja kot punk, ekološki, NSK, Laibach. Punkerje so oblasti, kot ugotavlja avtor, prepustile silam reda, ki so jih obravnavali kot pijance in berače, kot navadno socialno deviacijo. Za oblasti so bili pravi sovražniki pri Novi reviji, ki so imeli v posesti besedo, ki je edina res lahko spremenila stvari. Novi nadškof Alojzij Šuštar je takoj pokazal, da hoče prenoviti položaj Katoliške cerkve in dati vernikom ustrezen položaj v družbi. Vse bolj so problematizirali tudi 133. člen kazenskega zakonika iz leta 1975, po katerem je bila vsaka kritika lahko razglašena za sovražno propagando, t. i. verbalni delikt.

V Sloveniji je tako od začetka osemdesetih let začela nastajati organizirana opozicija. Vendar pa za republiško vodstvo nevarnost ni prihajala od tistih, ki so hoteli več demokracije in se vrniti na "meščanski" model, ampak od tistih, ki so hoteli centralizirano državo. To nevarnost so zaznali ob krizi na Kosovu leta 1981, v dokumentu, ki so ga maja pripravili organi federacije. Vse to je privedlo do vse večjega oddaljevanja državljanov, pa tudi članov partije, od ideologije režima in nadzor nad članstvom je bil vse manjši. Avtorji nesprejemljivih tez so bili tudi člani Zveze komunistov. Slovenska partija je bila strpna do stvari, ki bi bile v drugih delih države podvržene represiji.

Položaj Slovenije je bil specifičen, saj je mejila na Italijo, ki je bila članica Evropske gospodarske skupnosti in Nata, Avstrijo, ki je bila nevtralna, in Madžarsko, ki je bila članica Varšavskega pakta. V vseh treh državah živi slovenska

manjšina. Povezanost Slovencev naj bi se okrepila zlasti v okviru enotnega kulturnega prostora, ideje, ki je nastala v teh letih. Ta geografski položaj je Sloveniji in Hrvaški prek regionalnih povezav - leta 1978 je nastala skupnost Alpe-Adria - omogočil mednarodne stike in prijateljstva, ki so postala odločilna v trenutku osamosvojitve. Obenem pa je v sedemdesetih letih močno naraslo število priseljencev iz drugih jugoslovanskih republik, od 58.000 leta 1971 na 135.000 leta 1979.

Kriza federacije je bila večplastna. Gospodarsko so jo državljani občutili zlasti kot pomanjkanje nekaterih proizvodov, kot so kava, olje, pralni praški, bencin, za uvoz katerih ni bilo deviz. Uvedba depozita za prehod meje je Slovenija ocenila kot kršenje mednarodnih pogodb in resno grožnjo enotnemu slovenskemu kulturnemu prostoru. Ukrep je prizadel zlasti Slovence in Hrvate, ker so bile druge meje relativno zaprte. Ljubljana je bila neuspešna pri pojasnjevanju pojma odprte meje, saj so drugi to razumeli le kot enega od slovenskih privilegijev. Po drugi strani pa se je kriza sistema odrazila med branilci ustave in unitaristi, ki so zahtevali, naj federacija temelji na posamezniku in delavcu, ne pa na narodu in republikah, torej na načelu en človek - en glas. Za slovenske komuniste ni bilo nasprotja med razrednimi in nacionalnimi interesi in niso sprejemali dejstva, da je bilo to vprašanje ostanek preteklosti. To tezo so razumeli kot način, da se pripravi teren za "unitaristično hegemonijo".

Demokratski centralizem na jugoslovanskem nivoju je seveda pomenil preglašovanje posameznih republik, ki so imele svoje posebne interese, in je bil zato za Slovence nesprejemljiv.

Eden večjih problemov je bilo usmerjeno izobraževanje. Peticijo z zbiranjem podpisov proti načrtovani reformi so podpisali tudi nekateri člani partije. Povezava med vodstvom ZKS in članstvom je bila vedno slabša in prvo ni uspelo nadzirati drugih. Drug problem so bila t. i. enotna programska jedra, ki so prinašala zmanjšanje števila ur za državotvorne oziroma nacionalne predmete. Odprla se je fronta z Beogradom, v kateri pa stališča predsednika Društva slovenskih književnikov Toneta Pavčka in predsednika predsedstva CK ZKS Andreja Marinca sploh niso bila različna. Če so na eni strani komunisti postajali vse bolj strpni, pa so se intelektualci začeli od partije oddaljevati in sredi osemdesetih let se je začel osip članstva. Hkrati so bili Slovenci vse bolj prepričani, da bi hitro prišli iz krize, če bi bilo odvisno le od njih. Za razmere so tako postajali krivi ali komunisti, ali "južnjaki", ali "oni onstran Sotle", ali Beograd. Samozavest so krepili na različne načine, s sloganom "Slovenija, moja dežela", z uspehi smučarjev itd. Hoteli so drugačno Slovenijo, ki bi se naslanjala na srednjeevropsko tradicijo.

Prvi del knjige je tudi v slovenskem zgodovinopisju novost, saj temeljite obravnave prve polovice osemdesetih let še nimamo. Avtor, ki je delo gradil na obilju arhivskega gradiva, je to delo opravil zelo dobro in je vsaj ta del, če ne celotna knjiga, vreden, da se ga izda v slovenščini v knjižni obliki.

Drugi del knjige se začne z nastopom dveh osebnosti, ki sta bila nato ključna protagonista zadnjih let Jugoslavije. Leta 1986 je bil Milan Kučan izvoljen za predsednika predsedstva ZKS, Slobodan Milošević pa na isto funkcijo v Srbiji. To obdobje, obravnavo katerega avtor začne s poglavjem Zaton komunizma, je bilo že predmet več sintez in raziskav, veliko je tudi spominskih objav. Ne prinaša sicer veliko novega, je pa zelo dober pregled dogajanja in za tujega bralca zelo informativno. Avtor izpostavi, da so federalni organi postajali vse bolj nesposobni, da bi

obvladali položaj, igra med Ljubljano in Beogradom je postajala vse bolj trda, pogledi na prihodnost federacije pa vse bolj različni. Obravnava ključno dogajanje, od štafete mladosti, praznovanja božiča, 57. številke Nove revije do t. i. napadov na JLA, aretacije četverice, izvolitve dr. Janeza Drnovška, dogajanja v Starem trgu na Kosovu, ustavnih sprememb, mitingov, ki jih je proti Slovencem organiziralo srbsko vodstvo, reform predsednika Zveznega izvršnega sveta Anteja Markoviča, večstrankarskih volitev, plebiscita, uveljavitve samostojnosti in vojne za Slovenijo. Pri tem ugotavlja, da je bilo slovensko vodstvo pravzaprav na sredini med federacijo in novo opozicijo, saj sta obe strani pritiskali nanj.

V uvodu si je avtor zastavil vprašanje, kakšna je bila vloga Zveze komunistov Slovenije v procesu demokratizacije, ki je zajel Slovenijo v osemdesetih letih, in kako je pri tem ravnala. V študiji nato odgovori nanj. Lusa zapiše, da je bil "slovenski primer" poseben. Če se je v Romuniji vse zgodilo v enem dnevu, v Vzhodni Nemčiji v nekaj tednih, na Češkoslovaškem v nekaj mesecih, je demokratizacija Slovenije trajala desetletje in pri tem se sama partija (res ne vedno in povsod) ni upirala procesu demokratizacije družbe.

Na koncu še nekaj o arhivskem gradivu. V raziskavi je uporabljeno zlasti gradivo Zveze komunistov Slovenije, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije. Na temelju arhivskega zakona za to gradivo ne velja tridesetletna omejitev in je v celoti dostopno, z izjemo osebnih dokumentov, uporabo katerih omejuje zakon o varstvu osebnih podatkov. V uvodu se avtor dotakne tudi vprašanja uničevanja dokumentov, ki je bilo predmet razprav zlasti v prvi polovici devetdesetih let preteklega stoletja. Kot nekdanja arhivistka v Zgodovinskem arhivu CK ZKS lahko le pritrdim avtorju, da je vse gradivo, ki ga je hranil arhiv, v njem tudi ostalo.

Nevenka Troha

Dopolnilo

V izvirnem znanstvenem članku *dr. Marka Zajca K zgodovini naborov v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. "V Dravski banovini je že od pamti veka v navadi, da rekruti veseljačijo"*, ki je bil objavljen v *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2008, št. 1, str. 91-104, je izpadla navedba: "Članek je nastal na podlagi sodelovanja v projektu *Vojaško-civilni odnosi v Sloveniji med obema vojnama* (Projekt št. M6-0180), ki ga je sofinancirala Javna agencija raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. / The authors acknowledge the financial support from the state budget by the Slovenian Research Agency (project No. M6-0180 : *Militarycivilian relations in Slovenia between the two World Wars*)".